

ԸՆԴԴԵՄ ԱՊԻՈՆԻ

Խ Ո Ս Ք Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

- 37 Հիրավի, քանի որ ամեն մեկին իրավունք չի տրված
գրելու տարեգրությունները, և տարածայնություններ չկան
գրվածների վերաբերյալ, այլ ընդհակառակը, քանի որ աստ-
վածային ներշնչման միջոցով ամենահեռավոր և հնագույն
պատմություններն իմանալը մարգարեներին է վիճակված,
38 որոնք հառակորեն գրել են նաև իրենց ժամանակակից դեպքե-
րի մասին, բնական է, որ մենք չունենք բյուրավոր գրքեր,
որոնք անհամաձայն լինեին իրար և վիճեին, այլ միայն քսան
և երկու, որոնք բովանդակում են բոլոր ժամանակների տարե-
39 գրությունը և իրավացի կերպով հավաստի են համարվում:
Ու դրանցից հինգը Մովսեսի գրքերն են, որոնք բովանդակում
են օրենքները և մարդու ծագումից մինչև Մովսեսի մահը եղած
40 պատմությունը: Այդ ժամանակը փոքր ինչ պակաս է երեք հա-
զար տարուց: Իսկ Մովսեսի վախճանվելուց մինչև պաշտից
արքա Քսերքսեսի հաջորդ Արտաքսերքսեսը³ Մովսեսից հետո
եկած մարգարեներն են գրել տասներեք գրքում: Իսկ մնա-
ցած չորսը բովանդակում են օրհներգություններ առ աստ-
41 ված և կենցաղային խրատներ՝ առ մարդիկ: Իսկ Արտա-
քսերքսեսից մինչև մեր օրերի (պատմությունը) դրվել է լրիվ
բայց չի համարվում նախորդ տարեգրություններին հավա-
սար հավաստի, որովհետև չի եղել մարգարեների ճշգրիտ
հաջորդականություն:

* * *

- 63 Փյունիկեցիները կանխավ հայտնի դարձան հույներին,
որովհետև իրենց նավերով լողացին դեպի հույները՝ առևտրի

նպատակով, և նրանց միջոցով (հայտնի դարձան) եզրույտ-
ցիներին. ու բոլոր նրանք, որոնցից բեռներ էին բերում հույ-
64 ներին, մեծ ծովեր անցնելով: Հետագայում մեղացիներն ու
պարսիկները հայտնի դարձան, տիրելով Ասիային. պարսիկ-
ները մինչև իսկ մյուս մայր ցամաքը կատարած արշավանք-
ներով⁴:

* * *

- 128 Իսկ այժմ ես արդեն կասեմ մեր մասին քաղղեացիների
մոտ գրվածները և պատմվածները, որոնք շատ բաներում
համաձայն են մեր սեփական գրքերին: Այս բոլորի վկան է
129 Բերոսոսը⁵, ծագումով քաղղեացի, սակայն ուսումնական
շրջաններին հայտնի մի մարդ, որովհետև նա հույներին մա-
տուցել է քաղղեացիների մոտ աստղագիտության և իմաս-
130 տասիրության մասին եղած երկերը: Ահա այս Բերոսոսը.
հետևելով և՛ տեղի ունեցած ջրհեղեղի, և՛ դրա ժամանակ
պատահած մարդկանց կործանման մասին եղած հնագույն
տարեգրություններին, Մովսեսի նման ինքը ևս պատմել է
տապանի մասին, որի մեջ նոքոսը⁶, մեր ցեղի նահապետը,
փրկվեց, երբ այն քշվեց ու կանգ առավ Հայկական լեռների
131 բարձունքներում: Այնուհետև նա կարգավ թվարկելով նոքոսի
հետնորդներին և նրանց տարիները գումարելով, հասնում է
մինչև նաբուպալասարը⁷, Բաբելոնի և քաղղեացիների թա-
գավորը և պատմելով նրա գործերի մասին, ասում է, թե
ինչպես նա իր որդի նաբուքոդոնոսորին⁸ մեծ զորքով ուղար-
132 կեց Եգիպտոսի և մեր երկրի վրա, լսելով, որ այդ ժողո-
վուրդներն ապստամբել են իր դեմ, բոլորին ճնշեց, հրկիզեց
երուսաղեմի տաճարը, իսկ մեր ամբողջ ժողովրդին տեղա-
հանելով, վերաբնակեցրեց Բաբելոնում: Դրա հետևանքով
իսկ քաղաքն ամայի մնաց յոթանասուն տարի, մինչև պար-
133 սից Կյուրոս թագավորը⁹: Բերոսոսը ավելացնում է, թե Բա-
բելոնացին¹⁰ նվաճեց Եգիպտոսը, Սիրիան, Փյունիկեն, Արա-
բիան, իր գործունեությամբ գերազանցելով իրեն նախորդած
քաղղեացիների և բաբելոնացիների բոլոր թագավորներին:
134 Այդ դեպքերը ես կշարադրեմ իր իսկ Բերոսոսի խոսքերով,
135 որոնք այսպիսին են. «Նրա հայր նաբուպալասարը, լսելով
Եգիպտոսում և Կելե-Սիրիայում և Փյունիկեում իր իսկ նշա-
նակած սատրապի ապստամբության մասին, և ինքն ի վի-

- ճակի չլինելով դիմանալու արշավանքի դժվարություններին, իր որդի Նաբուքոդոնոսորին, որն ապրում էր իր կյանքի ծաղկուն շրջանը, հանձնարարելով զորքերի մի մասը, ուղարկեց
- 136 նրա դեմ: Նաբուքոդոնոսորը, հանդիպելով ապստամբին և ջախջախելով նրան, նվաճեց երկիրը և այն միացրեց Բաբելոնի թագավորի տիրությունը: Այդ ժամանակ պատահեց այնպես, որ Բաբելոն քաղաքում քսանմեկ տարի թագավորելուց հետո, նրա հայր Նաբուպալասարը հիվանդացավ ու մահացավ: Ոչ շատ ժամանակ անց, Նաբուքոդոնոսորը, տեղեկանալով իր հոր մահվան մասին, կարգավորեց պետական գործերը Եգիպտոսում և մյուս երկրներում, հրեա, փյունիկեցի, սիրիացի և եգիպտական ժողովուրդներից վերցրած զերիներին հանձնելով իր մերձավորներից մի քանիսին, կարգադրեց ծանրազեն զորքերի և մյուս միավորումների հետ նրանց ևս առաջնորդել Բաբելոնի: Իսկ ինքը փոքր հեծելաբան լինելով ճեղքեց անապատը և ժամանեց Բաբելոն: Այնտեղ նա պետության կառավարումը գտավ քաղղեացիների ձեռքին, և նրանցից լավագույնները թագավորական իշխանությունը պահել էին իր համար: Արդեն դառնալով իր հայրենական իշխանության տերը, գերվածներին բերվելուց հետո հրամայեց նրանցից գաղութներ հաստատել Բաբելոնիայի ամենատարբեր վայրերում, իսկ ինքը պատերազմից ձեռք բերած ավարներով Բելի տաճարը և մյուս տաճարները նախանձախնդրությամբ զարդարելով, հնում եղած քաղաքը վերակառուցեց և դրանից դուրս մի նորը ավելացրեց, և հետագայում քաղաքի պաշարման ժամանակ դեպի հունի ուղղությամբ ներխուժման միջոցով քաղաքի գրավման ամեն մի հնարավորություն խափանելու նպատակով, ներքին քաղաքը պատեց երեք պարսպով, արտաքին քաղաքը ևս երեք պարսպով: Պրանցից ներքին քաղաքի պարիսպները թրծած աղյուսից և կուպրից, իսկ արտաքին քաղաքի պարիսպները՝ հասարակ աղյուսից: Եվ քաղաքը ինչպես հարկն է ամրացնելուց ու դարպասները սրբավայրին վայել ձևով զարդարելուց հետո, իր հոր պալատի շարունակությամբ կառուցեց մի երկրորդ պալատ, որի բարձրությունը և այլ շքեղությունները նկարագրելը գուցե ձանձրալի կլիներ: միայն ասենք, որ հակառակ իր հսկայական և
- 141 ահռելի չափերին, այն կառուցվել է տասնհինգ օրում: Այս պալատների մեջ քարե բարձր հենարաններ պատրաստելով

և լեռներին նմանվող տեսք տալով, բազմապիսի ծառեր տընկելով, զարդարեց ու կառուցեց կախյալ կոշված պարտեզը¹¹, որը ցանկացել էր Մեդիայում մեծացած և լեռնային վայրերին սովոր նրա կինը»¹²:

142 Այսպիսի բաներ է նա պատմում վերոհիշյալ թագավորի մասին ու դրանից բացի նաև շատ ուրիշ բաներ իր «Քաղցեականք»-ի երրորդ գրքում, որտեղ կշտամբում է հույն հեղինակներին¹³ այն առնչությամբ, որ նրանք իզուր են կարծում, թե Ասորեստանի Սեմիրամիս (Թագուհու) կողմից է հիմնվել

143 Բաբելոնը և անճիշտ կերպով գրել են, որ նրա ձեռքով են կառուցվել քաղաքի հրաշալիքները: Այս բոլորի կապակցությամբ քաղցեական տարեգրությունները արժանահավատ պիտի համարել: Առավել ևս այն պատճառով, որ Բաբելոնի այս թագավորի մասին փյունիկյան մատյաններում գրվածները ևս համաձայն են Բերոսոսի պատմածներին այն մասին, թե ինչպես նա Սիրիան և ամբողջ Փյունիկեն ավել-

144 րեց: Այդ դեպքերի մասին նույնպես գրել է Փիլոստրատոսն իր պատմության մեջ, հիշատակելով Տյուրոսի պաշարումը¹⁴, նաև Մեգասթենեսը իր Հնդկաստանի պատմության շորորորդ գրքում, որտեղ փորձում է ապացուցել, որ բաբելոնացիների հիշյալ թագավորը իր քաջությամբ և արարքների մեծությամբ գերազանցել է Հերակլեսին¹⁵: Որովհետև, ասում է, նա նվաճել է Լիբիայի մեծ մասը և Իբերիան¹⁶:

145 Այն, ինչ վերևում ասվեց Երուսաղեմի տաճարի մասին, թե այն հրկիզվեց արշավող բաբելոնացիների կողմից, ապա նրա վերակառուցումը սկսվեց, երբ Ասիայի գահն անցավ Կյուրոսին, այդ բոլորը պարզորեն ցույց կտանք Բերոսոսի խոսքերով: Նա իր պատմության երրորդ գրքում հետևյալն

146 է գրում. «Այսպիսով Նաբուքոդոնոսորը, վերևում հիշատակված պարսպի (շինարարությունն) սկսելուց հետո, հիվանդացավ ու մահացավ, թագավորելով քառասուներեք տարի,

147 իսկ թագավորության տեղ դարձավ նրա որդի Եվիմարադոքոսը: Սա անօրեննությամբ ու անառակությամբ կառավարեց, որի համար էլ, երկու տարի թագավորելուց հետո, զոհ գնաց իր քեռայրի՝ Ներիզլիսարոսի կազմակերպած դավադրությանը: Նրա կործանվելուց հետո գահի վրա նրան հաջորդեց դա-

148 վազիր Ներիզլիսարոսը, թագավորելով չորս տարի: Սրա որդի Լաբորոսոսարդոքոսը, որը դեռ պատանի էր, գրավեց իշխա-

- նությունն ինն ամիս և շատ վատ բարքեր դրսևորելով, դավադրության զոհ գնաց. նա բրածեծ արվելով սպանվեց իր
- 149 մերձավորների կողմից: Նրան վերացնելուց հետո, դավադիրները խորհուրդ գումարելով, որոշեցին թագավորական իշխանութունը հանձնել բաբելոնացի Նաբոնիդոսին, որը դավադրության մասնակիցներից էր: Սրա թագավորության ընթացքում Բաբելոն քաղաքի գետամերձ պարիսպները վերաշինվեցին թրծված աղյուսով և կուպրով: Իսկ նրա թագավորության տասնյոթերորդ տարում Կյուրոսը խոշոր բանակով առաջ շարժվեց Պերսիսից¹⁷ և ամբողջ թագավորութունը նվաճելուց հետո, աբշավեց Բաբելոնիայի դեմ: Իսկ Նաբոնիդոսը, տեղեկանալով նրա հարձակման մասին, իր զորքով դուրս եկավ նրա դեմ, բայց ճակատամարտում պարտվելով, սակավ
- 152 մարդկանց հետ փախավ ու փակվեց Բորսիպա քաղաքում¹⁸: Իսկ Կյուրոսը Բաբելոնը նվաճելուց հետո հրամայեց քաղաքի արտաքին պարիսպները քանդել, որովհետև դրանք քաղաքը իսկապես դարձնում էին դժվարամատույց, առաջ շարժվեց դեպի Բորսիպա, Նաբոնիդոսին պաշարելու համար:
- 153 Մինչդեռ Նաբոնիդոսը, առանց պաշարման սպասելու, նախօրոք հանձնվեց, իսկ Կյուրոսը մարդասիրաբար վերաբերվելով, (Նաբոնիդոսին) հեռացրեց Բաբելոնիայից, բայց փոխարենը Կարմանիայում¹⁹ նրան քնակավայր հատկացրեց, որտեղ և (Նաբոնիդոսը) անցկացրեց իր կյանքի մնացած տարիները, մինչև մահանալը»:
- 154 Այս բոլորը ճիշտ է և մեր մատյաններին համաձայն: Քանզի դրանց մեջ գրված է, որ Նաբոլթոդոնոսորը իր գահակալության տասնութերորդ տարում ավերեց մեր տաճարը, որը և հիսուն տարի դադարեց գոյություն ունենալուց, իսկ Կյուրոսի թագավորության երկրորդ տարում հիմքերը նորից դրվեցին, ու Դարեհի թագավորության երկրորդ տարում կա-
- 155 ռուցումը ավարտվեց: Դրանց ես կավելացնեմ նաև փյունիկյան մատյաններում գրվածները. որովհետև պատշաճ չէ պիտանի ապացույցների առատության անտեսումը: Իսկ դրանց մեջ տարիների հաշվումն այսպիսին է. Իթոբալոս թագավորի օրոք Նաբոլթոդոնոսորը Տյուրոսը պաշարեց
- 157 տասներեք տարի: Նրանից հետո թագավորեց Բաալը տասը տարի: Նրանից հետո նշանակվեցին դատավորներ ու այդ

պաշտոնը վարեցին Եկնիբալոսը՝ Բասլեքոսի որդին, երկու
ամիս, Քելբեսը՝ Աբդեոսի որդին, տասը ամիս, քրմապետ
Աբբարոսը՝ երեք ամիս, Մյուսյունոսը և Աբդելիմոսի որդի
Գերաստրատոսը դատավոր են եղել վեց տարի, դրանցից հե-
158 տո թագավորեց Բալատորոսը մի տարի: Երբ սա մահացավ,
դեսպաններ ուղարկեցին և Բաբելոնից հրավիրեցին Մերբալո-
սին, որը և թագավորեց չորս տարի: Իսկ սրա մահանալուց
հետո (հրավիրեցին) նրա եղբորը՝ Հեյրոմոսին, որը թագավո-
րեց քսան տարի: Սրա ժամանակ էր, որ Կյուրոսը դարձավ
159 պարսից տիրակալը: Այսպիսով, ամբողջ ժամանակը կազ-
մում է քառասուն և չորս տարի և երեք ամիս. որովհետև, իր
գահակալության յոթերորդ տարում Նաբուքոդոնոսորը պա-
շարեց Տյուրոսը, իսկ պարսիկ Կյուրոսը Հեյրոմոսի թագավո-
րության տասնչորսերորդ տարում էր, որ տիրացավ գահին:

* * *

- 168 Այնուհետև Հերոդոտոս Հալիկաոնասեցին ևս անտեղյակ
չի եղել մեր ազգին, այլ ինչ-որ առիթով հիշատակում է նրան:
Քանզի խոսելով կոլիսերի մասին իր պատմության երկրորդ
169 գրքում, այսպես է ասում²⁰. «Բոլոր (ժողովուրդներին) մեջ
սկզբնապես միայն կոլիսերի և եգիպտացիների և եթովպացի-
ների մոտ էր թլփատությունն ընդունված: Իսկ փյունիկեցի-
ները և Պաղեստինում ապրող ասորիներն ընդունում են, որ
170 այդ բանը սովորել են եգիպտացիներից: Մինչդեռ Թերմոդոնտ
և Պարթենիոս գետերի²¹ եզերքին ապրող ասորիները և նրանց
հարևան մակրոնները²² ասում են, թե այն դեռ նորերս են սո-
վորել կոլիսերից: Համայն մարդկության մեջ միայն սրանք
են, որ թլփատվում են, և պարզորոշ է, որ բոլորն էլ այս սո-
վորությունը վերցրել են եգիպտացիներից: Ինչ վերաբերում է
եգիպտացիներին ու եթովպացիներին, ապա չեմ կարող ա-
171 սել, թե նրանցից ո՞ր մեկն է մյուսից սովորել»: Այսպիսով,
Հերոդոտոսը պատմում է, թե Պաղեստինի բնակիչներից միայն
հրեաներն են, որ ունեն թլփատման սովորությունը: Հետևա-
բար նա այս բանին տեղյակ էր և նրա ակնարկությունը նրանց
է վերաբերում:
- 172 Հնագույն բանաստեղծ Խոյրիլոսը²³ ևս հիշատակում է
մեր ազգը այն կապակցությամբ, որ այն մասնակից է եղել

պարսից թագավոր Քսերքսեսի՝ Հունաստան կատարած արշավանքին:

* * *

- 205 Սակայն Հեկատեոսի²⁴ վկայություններից շատ հիշատակվեց: Իսկ ով ցանկանում է ավելին իմանալ այդ մասին, կարող է հեշտությամբ ձեռք բերել նրա գիրքը: Ու ես չեմ ծուլանա նաև Ագաթարքիդեսին²⁵ հիշատակելուց, թեկուզ և սա
- 206 հեգնում է մեղ իբրև անմիտների: Նա պատմում է Ստրատոնիկեի²⁶ մասին, թե ինչպես նա, լքելով իր ամուսին Դեմետրիոսին²⁷, Մակեդոնիայից եկավ Սիրիա²⁸, իսկ երբ Սելևկոսը²⁹ հրաժարվեց իր հետ ամուսնանալ, ինչն ինքը ակնկալում էր, Անտիոքում ապստամբություն բարձրացրեց, երբ (Սելևկոսը) արշավել էր Բաբելոնի վրա: Այնուհետև, երբ թագավորը վերադարձավ ու վերցրեց Անտիոքը, (Ստրատոնիկեն) փախավ Սելևկիա, որպեսզի այնտեղից անմիջապես մեկնի, սակայն ինչ-որ երազի պատճառով նա ետ կանգնեց, բռնվեց և սպանվեց:

ԽՈՍՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

- 269 Նույնիսկ սկյութացիները, որոնք զվարճանում են մարդկանց սպանելով և քիչ բանով են տարբերվում վայրի գազաններից, պարտք են համարում չհրաժարվել իրենց բարքերից, ուստի և Անաքարսիսին³⁰, որի իմաստությունը հիացրել էր հույներին, երբ սա վերադարձավ սկյութացիների մոտ, սպանեցին, որովհետև նրանց թվում էր, թե նա ժամանել է հունական բարքերով համակված³¹: Պարսկաստանում ևս կարելի է գտնել շատերին, որոնք նույն պատճառով ոչնչացվել են: Սակայն հայտնի է, որ Ապոլլոնիոսը³² համակրում էր պարսկական օրենքները և հիացած էր պարսիկներով, որովհետև Հունաստանը ճաշակել էր նրանց քաջությունը և աստվածների նկատմամբ նրանց ունեցած համերաշխության արդյունքները. այս վերջինն այն ժամանակ, երբ նրանք հրկիզում էին սրբավայրերը, իսկ քաջությունը՝ երբ քիչ էր մնացել հույները դառնային նրանց ստրուկները³³: Ապոլլոնիոսը դարձավ պարսկական բոլոր սովորությունների ընդօրինակողը, անարգելով օտարների կանանց և ներքինացնելով նրանց երեխաներին³⁴: